

Funkcionalizacija u sociologiji

IVAN KUVACIĆ
Filozofski fakultet,
Zagreb

UDK: 316.2
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 12. rujna 1989.

Ovaj članak je skraćena verzija prvog dijela rasprave u kojoj se raspravlja o funkcionalizmu u sociologiji.

Termin funkcionalizam se shvaća kao više manje sistematičan okvir za sociološku analizu. Autor nastoji pružiti pitanje na odgovor, zašto se ta orijentacija pojavila u drugoj polovini prošlog stoljeća. Emile Durkheim, Radcliff Brown i Bronislaw Malinowski su najviše zaslužni teoretičari za pojavu funkcionalizma.

Suvremeni funkcionalizam je pojava koja se, u prvom redu, javlja u okviru sociologije u Sjedinjenim Američkim Državama. On se razvio na liniji suprotstavljanja marksizmu. Njegova glavna baza je Harvardski univerzitet.

Stavivši težište na probleme socijalne diferencijacije i socijalne integracije, funkcionalizam je stimulirao polemiku o »funkcionalnoj teoriji stratifikacije«, odbacujući ideju jednakosti kao primitivni obrazac koji se ne uklapa u moderno društvo.

Uvjeti i izvori

Dosta je prošireno uvjerenje da je funkcionalizam potpuno moderna tvorovina, no u stvari, on je u raznim varijacijama dominantan pogled na svijet svih velikih i moćnih društvenih uređenja. Susrećemo ga u drevnom Istoku, u starom Egiptu, u staroj Grčkoj i Rimu, a danas je posebno aktuelan jer živimo u doba velikih društvenih sistema koji se natječu u stvaranju sveobuhvatnih organizacija. Međutim, ako termin tako ograničimo da nam funkcionalizam označava više ili manje sistematičan okvir sociološke analize, tada treba reći da je to pojava koja nastaje u drugoj polovini prošlog stoljeća.

Zašto se funkcionalizam javlja baš u to vrijeme? Da li sami društveni uvjeti pomažu da se teorija počinje razvijati u tom pravcu? Svakako je važno naglasiti da su u to vrijeme već dovoljno učvršćene društvene promjene koje je sobom donijela francuska revolucija. To drugim riječima znači da građanstvo najrazvijenijih evropskih zemalja ne živi više u strahu od mogućnosti restauracije feudalizma. No s druge strane ono se sve više pribojava radikalnih ideja koje se šire među radništvom, pa se stoga najviše pažnje posvećuje usaglašavanju interesa i održavanju društvene ravnoteže. I ideja evolucije, u to vrijeme vrlo plodna i utjecajna u prirodnim i društvenim naukama, postaje sumnjiva i subverzivna. Čemu koncepcija razvoja, prerastanja i stalnog kvalitativnog uspona, kad je najvažnije postići i osigurati opću suglasnost da bi se sačuvalo postignuto? Stavljanje težišta na usavršavanje postojećeg društvenog sistema odražava gubitak historijske imaginacije, što odgovara zreloom položaju srednje klase, koja se više ne boji prošlosti, niti želi budućnost, koja bi se radikalno razlikovala od sadašnjosti. (Gouldner, 1970.)

Napuštanjem socijalnog evolucionizma u prvi plan izbija »komparativno proučavanje društva«, što je posebno karakteristično za takozvane klasične predstavnike sociologije. Tako Max Weber vrši istraživanja u kojima uspoređuje Zapadnu Evropu sa velikim civilizacijama Indije i Kine, a Durkheim i njegovi sljedbenici ističu da usporedna sociologija nije jedna posebna grana sociologije, već je to sama sociologija. Oni se okreću istraživanju primitivnih ljudskih zajednica Afrike, Azije i Južne Amerike, što je znatno utjecalo na razvoj sociologije i socijalne antropologije.

Za razvoj funkcionalizma posebno su značajni osnovni pojmovi Durkheimove sociologije. To su na prvom mjestu mehanička solidarnost, koja počiva na kolektivnoj svijesti bez individualnog izdvajanja i njoj suprotstavljena organska solidarnost, koja se razvija na osnovi individualne diferencijacije kao posljedice sve veće podjele rada. Ovaj drugi tip solidarnosti izražava međuzavisnost funkcija i traži da se sve veća specijalizacija upotpunjuje s integracijom. To naravno nije originalno Durkheimova ideja, jer je nalazimo u Darwina i drugih teoretičara koji razmišljaju u njegovom slijedu. Durkheim uviđa da se javljaju mnoge teškoće, kad se uopćena zapažanja biologije nastoje primijeniti u društvu, pa stoga istražujući izvore diferencijacije stalno pita kako se postiže i održava kohezija u diferenciranim društvima. Videći da spontana diferencijacija može voditi u dezorganizaciju, nered i bezvlašće, što sve Durkheim obuhvaća terminom anomija, on se posebno brine oko toga što treba učiniti da se uspostavi integracija. U tome se odlučno ograđuje od Marxova uvjerenja da postojeće društvo mora biti radikalno prevladano i zamijenjeno novim društvom. To je sukladno Durkheimovom uvjerenju da nauka o društvu ne može predvidjeti budućnost, pa stoga mora usmjeriti svu svoju energiju na analizu postojećeg »društvenog reda« i uvjeta koji su neophodni za njegovo održavanje. Time je sociologija zasnovana kao znanost o sinhroničnoj sadašnjosti, što je bitno za orijentaciju suvremenog funkcionalizma.

Važna je ideja, koja iz svega proizlazi, da društvene skupine uključuju različite međusobno zavisne jedinice. To mogu biti pojedinci, porodice, srodstva, naselja, starosne, spolne ili statusne grupe, no društveni sistem je najobuhvatnija kategorija, a ostale analitičke jedinice su njegovi dijelovi.

Diferencijacija je sve više prisutna i zbog toga značajna, dok je pojam »mehanička solidarnost« samo teorijski smislen kao suprotnost pojmu »organska solidarnost«. To je očito s obzirom da i u najprimitivnijim društvima postoji diferencijacija po godinama, spolu i nekim drugim karakteristikama, a pojam homogenog, nediferenciranog društva služi kao sredstvo za ispitivanje izvora diferencijacije i traženje načina za uspostavljanje i održavanje kohezije u diferenciranim društvima.

Druga važna tema, koja logično slijedi, a u uvjetima napuštanja ideje evolucije postaje upravo akutna, tiče se odnosa »društvenog reda« i »društvenih promjena«. Zanimljivo je da teoretičari tog razdoblja »neutraliziraju« pojam promjene stvaranjem dihotomnih tipova društvenog sistema. Durkheim suprotstavlja organsko mehaničkom, Tönnies društvo zajednici, a Weber racionalno tradicionalnom. Time se stvara teorijski okvir za objašnjavanje društvenih promjena, koji je suprotstavljen radikalno-revolucionarnim koncepcijama.

I konačno treća tema, koju nalazimo u svim Durkheimovim djelima, a vrlo je značajna za funkcionalizam, tiče se spoznaje da međuzavisnost dijelova ne osigurava solidarnost sistema kao cjeline. To ga je navelo da pažljivo ispituje funkciju sistema vrijednosti u pojedinim društvima, pa je na temelju brojnih istraživanja religiozne svijesti došao do zaključka da i vrlo primitivne zajednice imaju religiozne sisteme koji bitno doprinose društvenoj koheziji. To su argumenti koji su doveli do toga da je princip socijalne integracije postao temeljan za funkcionalizam.

Razvoj i širenje sociologije u Zapadnoj Evropi i u Sjedinjenim Američkim Državama odvija se po liniji njenog uvođenja na univerzitetu kao standardnog nastavnog predmeta. U to vrijeme, krajem 19-og i početkom 20-og stoljeća, sveučilišta postaju centri svjetovne integracije društva, no na nacionalnoj osnovi, tako da sociolozi, usprkos težnji da ostvare intelektualnu autonomiju, nisu bili nezavisni od svojih nacionalnih država, što je otvoreno došlo do izražaja u podršci koju su dali njihovim ratnim naporima 1914. godine. Težnja prema akademskoj autonomiji bila je sastavni dio nastojanja države da se oslobodi od utjecaja religioznih institucija, u čemu se oslanja na svjetovnu orijentaciju sociologije, koja postepeno preuzima od teologije odgojne i integrativne funkcije sveučilišnog obrazovanja. No u isto vrijeme, kada se na sveučilištu, čvrsto povezanom s državom, razvija nacionalistički pokret, tamo prodiru i socijalističke ideje, koje tvore osnovu radikalnog studentskog pokreta. Zbog toga Akademska sociologija, još u ono vrijeme, kad u borbi s teologijom nije potpuno uspjela učvrstiti svoj svjetovni položaj, smjesta se sučeljava s marksizmom koji će odsada, dakle, od druge polovine devetnaestog stoljeća i u toku čitavog dvadesetog stoljeća biti njen glavni protivnik. Durkheim u svojim predavanjima o socijalizmu (Durkheim, 1928.) posebno se trudi da sociologiju kao znanost, koja se bavi činjenicama i ne ulazi u nesigurna predviđanja, jasno odvoji od svih mogućih socijalističkih i komunističkih maštanja. Max Weber sa svojom »vrijednosno-neutralnom« orijentacijom u tome je mnogo temeljitiji i dosljedniji od Durkheima. (Đurić, 1964.)

Za Parsonsov strukturalni funkcionalizam, koji se razvija tridesetih godina dvadesetog stoljeća, može se reći da predstavlja svojevrsnu sintezu spomenutih evropskih orijentacija. Voluntaristički momenti su preuzeti od Maxa Webera, koji ističe subjektivne faktore u okviru akcije, dok naglašavanje moralnih vrijednosti, značajnih za integraciju i poredak, ima nesumnjivi uzor u radovima Emila Durkheima. To posljednje posebno je aktuelno nastupanjem ekonomske krize tridesetih godina, kada postaje očito da su potrebni vanekonomske faktori društvene integracije. No i u toj situaciji Parsons traži rješenje na individualnom planu, što je usklađeno s američkom tradicijom i što pokazuje da u to vrijeme on nije bio pristaša Socijalne Države (Welfare State). Dakle, u početku Parsons stavlja akcent na pojedinca i na njegovu ulogu u stvaranju socijalne integracije, a kasnije u drugoj fazi, kada je na osnovi politike New Deal-a ojačala država i kada se sindikat uklopio u društvo, on stavlja u prvi plan sistem i njegove mehanizme kojima se pojedinci prilagođavaju. To znači da se sa individualnih obaveza prelazi na »socijalizaciju« pojedinca unutar sistema. Pritom, za razliku od Durkheima, Parsons ne govori o neizbježnosti anomije, već smatra da će deprivirani slojevi biti »zahvalni« za

pomoć koju im se pruža i da će se dobrovoljno prilagoditi i ponašati u skladu s očekivanjima. (Gouldner, 1970. : 144.)

Kakvi su opći društveni i politički uvjeti nastanka i širenja ove teorije? Općenito govoreći to je za buržoaziju kao klasu vrijeme krize, kada slabi njeno povjerenje u društveni progres. Ako se situacija promatra iz aspekta pojedinih dijelova te klase, valja istaći da je to vrijeme kada raste utjecaj Sjedinjenih Američkih Država u Evropi i posvuda u svijetu. No u isto vrijeme raste utjecaj novonastale Sovjetske države, što mnogi smatraju glavnim uzrokom trećeg važnog događaja, a to je pojava fašističkih država. Na to se nadovezuje velika ekonomska kriza tridesetih godina. Iz svega se može izvesti zaključak da se funkcionalizam javlja kao protuteža ili brana sve jačeg utjecaja marksizma u Evropi i Americi. Time je ujedno donekle objašnjeno kako je bilo moguće da Parsonsova doktrina zadrži izrazito optimističku orijentaciju u situaciji velike opasnosti i očitog zatvaranja perspektive za buržoaziju. Sjeverna Amerika koristi svoju šansu i u tome nije mnogo zabrinuta za opći položaj Zapada, već je više zamana isključivo vlastito jačanje, pa je zbog toga spremna na sporazume, to jest ima mekši i elastičniji stav prema Sovjetima od svojih evropskih partnera. U tom svjetlu može se reći da Parsonsova teorijska pozicija odražava opće krizno stanje svjetske buržoazije, s tim što je u tome ipak posebno izdvojen položaj Sjedinjenih Američkih Država, pa upravo zbog toga u njoj prevladavaju optimistički tonovi.*

Dok se klasična evropska sociologija razvija u okviru pojedinih nacija — tako da Weber i Durkheim, premda žive u isto vrijeme, toliko malo jedan na drugoga utječu, da izgleda kao da se međusobno nisu ni poznavali — dotle američka funkcionalistička sociologija, zbog međunarodnog položaja Sjedinjenih Američkih Država, ubrzo poprima internacionalni karakter. Ona se razvija na liniji suprotstavljanja marksizmu, a glavna baza je Harvardski univerzitet, gdje se tridesetih godina osniva »Pareto klub« u kojem djeluju Henderson, Homans, Parsons i Brinton. Na Pareta se u to vrijeme gledalo kao na svojevrsnog »Marxa buržoazije«, a za Parsonsa valja reći da je on od ranije bio upoznat s evropskom kritikom Marxa i to u prvom redu s onom koja potječe od Webera i Sombarta. Parsons se nije upušta u direktno proučavanje Marxovih radova, već se s njime konfrontirao s osloncem na evropsku kritiku, dakle na bazi upoznavanja iz druge ruke. (Gouldner, 1970. : 149.)

Da glavni zadatak Parsonsovih nastojanja nije bio »objektivno proučavanje empirijskih činjenica«, nego »konstrukcija ideološke slike svijeta«, prikladne kao osnova legitimnosti upravljačke elite, koja je došla u ozbiljnu krizu u vrijeme velike ekonomske depresije, vidljivo je kako iz analize sadržaja teorije tako i iz načina kako je bila prihvaćena u društvu. Već na prvi pogled može se uočiti težnja za drukčijim određenjem samog karaktera društva.

* (Ova interpretacija najviše se približava Gouldnerovom shvaćanju Parsonsove sociologije, koji za razliku od većine američkih teoretičara, pažljivo analizira njene socijalne osnove. No, ne bi se moglo reći da je ta analiza vrlo suptilna i slojevita, jer su Gouldneru svojstveni grubi i odrešiti potezi, tako da po njegovom mišljenju osim elite postoji srednja klasa, a sve ostalo se približava marginalnim slojevima. Ta težnja za uopćavanjem prisutna je i na globalnom planu, gdje pokazuje sklonost prema »blokovskom pristupu« u proučavanju suvremene sociologije. Što to konkretno znači? To znači da sredinom dvadesetog stoljeća postoje dvije glavne sile na svjetskoj političkoj sceni: Sjedinjene Američke Države i Sovjetski Savez. Tome odgovaraju dvije idejne ili teorijske orijentacije: Akademska sociologija i Marksizam. Kao što je za vrijeme »hladnog rata« Akademska sociologija bila skoro sasvim prigušena u Sovjetskom Savezu, to isto je bilo s Marksizmom u Sjedinjenim Američkim Državama. Tokom vremena situacija se mijenja, pa se u Sovjetskom Savezu razvija tzv. »konkretna sociologija«, a u Americi dolazi do renesanse marksizma. U međuvremenu se javljaju i »treće snage«, koje narušavaju dohotomiju.

Naime, dok Marx definira građansko društvo kao »kapitalističko« Weber je sklon da na mjesto »kapitalistički« stavi »birokratski«, a Parsons u odgovoru nijedan od ovih atributa, pa predlaže treći, to jest »profesionalni«. Stavljajući naglasak na profesionalizam umanjuje se značaj profiterstva. Racionalne komponente znanosti se ujedinjuju s moralnim komponentama profesionalizma (Parsons, 1964.). To dobro zvuči i prihvatljivo je na razini teorije, no u neposrednoj praksi nije osobito uvjerljivo. Kako profesionalac, za razliku od poslovnog čovjeka, djeluje altruistički, to jest ne stavlja u prvi plan materijalni dobitak? Toga nesumnjivo ima i može se ilustrirati na mnogim pojedinačnim primjerima, ali se ne može bez daljnjeg uzeti kao pokretački i regulativni princip društva o kojem je riječ.

Dakle, kao što vidimo, početni koraci teorije bili su usredotočeni na raspravu o kapitalizmu. Parsons je, nakon studija na londonskoj ekonomskoj školi, prešao u Heilderberg gdje je proučavao djela Maxa Webera i uskoro preveo na engleski njegovu knjigu »Protestantska etika i duh kapitalizma«. Premda se za Webera nipošto ne može reći da zanemaruje historijsku dimenziju u razvoju kapitalizma, njega ipak ne zanima evoluciona shema. On istražuje pojedina društva i to u komparativnom kontekstu sa drugim društvima i civilizacijama, čime se više približava Durkheimu nego Marxu. No ono što je, izgleda, Parsonsa najviše privuklo, tiče se Weberovog gledišta, prema kojem osnovna karakteristika modernog društva i njegove ekonomije nije pohlepno traženje profita, nego racionalni način proizvodnje koji se odvija u okvirima birokratske organizacije. Osim toga Weber otvoreno ustaje protiv gledišta da su ideje i vrijednosti potpuno određene promjenama u ekonomskoj osnovi društva. Sve u svemu može se reći da Max Weber pruža antimarksističku interpretaciju kapitalizma, koja je privukla Parsonsa.

Prihvaćajući Weberovu i Sombartovu kritiku marksizma Parsons istovremeno odbacuje njihovo shvaćanje kapitalizma. Prema Marxu poslovan čovjek ne trči za profitom zbog toga što je po prirodi pohlepan, ili jer to za njega predstavlja najveću životnu vrijednost, već zbog toga što njegovo poduzeće mora stvarati profit ili će propasti. To znači da eksploatacija ne počiva na individualnim osobinama kapitalista, nego je utemeljen u samoj strukturi sistema. Ni Weber ni Sombart ne napuštaju strukturalnu analizu, već samo mijenjaju njen substrat: oni govore o racionalnom duhu koji nije svojstven individuama, već je sadržan u samoj strukturi poslovne organizacije. S tim u vezi Parsons ironično primjećuje da je takav kapitalizam svojevrsni »monstrum«, koji ima svoj vlastiti razvoj i svrhu nezavisno od volje pojedinih ljudskih bića, što vodi u fatalizam i pesimizam, čemu on suprotstavlja uvjerenje da postojeće društvo može poslužiti kao osnova za stvaranje boljeg društva. Time se očito održava raspoloženje američkog poslovnog svijeta u usponu, koji počiva na inicijativi i takmičenju pojedinaca.

Ta orijentacija se ogleda i u izboru ranijih historijskih uzora koji će Parsons poslužiti u zasnivanju njegove teorije. Nije nimalo slučajno što on pažljivo analizira kako Hobbes, polazeći od strasti i interesa pojedinaca, dolazi do zasnivanja društvenog poretka. Strah od stanja, u kojem je svaki čovjek neprijatelj svakog drugog, stavlja u pokret temelj svih strasti, a to je nagon za samoodržanje koji se oslanja na razum i traži izlaz u društvenom ugovoru. Na taj način, da bi se zaštitili od agresije i nasilja drugih, ljudi pristaju na

ograničenje svoje slobode, čime se osigurava red i mir. No to nije jednostavno i ne postizava se lako, što je razlog da se Hobbes vrlo detaljno upušta u analizu problema. Na pitanje o nestabilnosti poretka, kada u akciji dominiraju utilitarni momenti, on odgovara da je to zbog oskudnosti stvari za koje postoji opća potražnja, ili kako on doslovno kaže, koje »žele dva čovjeka ili više njih«, no »koje oni oba ne mogu koristiti«. Te stvari nije potrebno nabrajati, jer je krucijalna strana argumenta sadržana u samom društvenom odnosu, u kojem su akcije jednih ljudi potencijalna sredstva za ciljeve drugih. To znači da pojam moći zauzima centralno mjesto u analizi društvenog poretka. Ljudi se mogu dogovoriti da uzajamno ograniče svoju slobodu, no ugovorni sporazum ih redovito ujedinjuje samo zbog ograničene svrhe i na ograničeno vrijeme, dok se opće stanje određuje kao »rat svih protiv sviju« u kojem se koriste razna sredstva, a najpouzdanija su nasilje i prevara. Usprkos tome, stvarni društveni život nije rat. No, kako se to odražuje, mnogo je lakše iskustveno pokazati, nego teorijski objasniti. U težnji da to učini, Durkheim je pošao od pretpostavke da se ostvarivanje individualnih interesa vrši u okviru pravila koja su neovisna o neposrednim individualnim motivima ugovornih strana. To je centralna točka od koje polazi razvoj njegove teorije, koju on nikada ne gubi iz vida. Drugo je pitanje, kako ta pravila nastaju, kako se formiraju i održavaju. Hobbes se priklonio rješenju *deus ex machina*, što konkretno znači da suveren, koji je potpuno izvan sistema, održava red pretnjama i silom. Durkheim je pošao drugim putem, nastojeći pokazati kako sistem ugovornih pravila, zadržavajući regulatorni karakter, postepeno prerasta u neformalnu trgovačku praksu, što ga je uvelo u proučavanje podjele rada i društvene diferencijacije.

Ovo posljednje je područje neposrednog zasnivanja funkcionalizma, gdje su buknule polemike oko »funkcionalne teorije stratifikacije«, koje su razotkrile njenu socijalnu pozadinu i funkciju. Pokazalo se da sociološki funkcionalizam polazi od odbacivanja ideje jednakosti kao »revolucionarnog sindroma«, kojim se unosi primitivni obrazac u kompleksno društvo moderne civilizacije. To je »ostatak religiozne svijesti«, »kršćanska natruha« (Durkheim, 1982. : 387.), što će se kasnije proglasiti odgovornim za nastanak totalitarnih država. Ako postoji diferencijacija zadataka i položaja, koji su od nejednake funkcionalne važnosti za društvo, onda nejednako nagrađivanje služi tome da se najvažnija mjesta popune s najkvalificiranijim osobljem. To znači da je »društvena nejednakost nesvjesno razvijeno sredstvo s kojim društvo osigurava da najvažnije položaje svjesno zauzimaju najkvalificiranije osobe« (Kingsley Davis—Wilbert E. Moore, 1945.). Ovako izrazito i isključivo formulirana »pozitivna funkcionalnost« institucionalno učvršćene društvene nejednakosti izazvala je mnoge protuargumente. Prije svega lako je bilo dokazati da društvene nejednakosti stvaraju nejednake heridetarne mogućnosti za sticanje vještina i razvijanje sposobnosti što može biti štetno za razvoj cjelokupnog društva (Tumin, 1954.). Osim toga sistem integracije se dovodi u sumnju, ako se dopuste »subsistemi« s dovoljnim stupnjem nezavisnosti i autonomije, jer ono što je funkcionalno za dio nema iste posljedice za sistem kao cjelinu. To su samo neki od protuargumenata koji su doveli teoretičare funkcionalizma do uvjerenja da pojedini obrasci ponašanja mogu imati negativan učinak na funkcioniranje sistema.

Iz svega je vidljivo da ideja funkcionalizma vodi zasnivanju društvenog sistema. Što to konkretno znači? To znači da, ako želimo shvatiti neku društvenu pojavu, moramo razmotriti njenu ulogu u širem društvenom i kulturnom kontekstu, pri čemu se nećemo zadovoljiti motivima aktera, nego ćemo razmotriti i objektivne konsekvencije koje iz toga proizlazi. Zasnivanje ima dvije osnovne pretpostavke. Prva je da se bilo koji kulturni oblik ili obrazac ponašanja mora uklopiti u sistem, to jest mora imati funkciju, što znači da se sistem shvaća kao strogo integriran. Druga pretpostavka, da oblici odgovaraju funkcijama, bliska je tautologiji, jer, ili se oblici razvijaju da bi »ispunili funkciju«, ili je funkcija puka posljedica bilo kojeg oblika. Ako neodređeni termin »oblik« zamijenimo terminom »struktura« = (obrazac društvenog ponašanja), tada odnosi između takve strukture i njenih konsekvencija, s obzirom na integraciju ili preživljavanje društva, predstavljaju značajno pitanje. Osim toga važno je napomenuti da je funkcionalistički model društva kompleksan jer se na društveni sistem nadovezuju izdvojeni sistemi ličnosti i kulture.

Da li se uz termin funkcionalizam dodaje atribut »strukturalni« zbog navedenog terminološkog razloga ili postoji temeljnije obrazloženje? Wilbert Moore smatra da funkcionalizam u sociološkoj teoriji može biti označen kao strukturalizam, iako ne u onom smislu kako taj termin upotrebljava francuski teoretičar Claude Levi Strauss (radikalni ili apsolutni strukturalizam kojim se svi oblici života i društvenog razvoja svode na »temeljne strukture«). Osnovna je stvar stavljanja akcenta na cjelinu kao relativno autonomnu društvenu jedinicu, bilo da je posrijedi kultura, što je slučaj u antropologiji, ili društvo, kao u sociologiji. Taj »mako-pristup« razlikuje funkcionaliste ne samo od raznih sociopsiholoških orijentacija, nego i od »procesnih« orijentacija, kakve zastupaju Leopold von Wiese i njegovi sljedbenici.

Osnovni pojmovi

Ako je osnovna ideja funkcionalizma u tome da je cjelina sastavljena od dijelova koji se međusobno nadopunjuju i time bitno doprinose usklađivanju i održavanju cjeline, iz toga se kao iz osnove mogu izvesti osnovni pojmovi na kojima počiva funkcionalistička teorija. U daljnjem izlaganju ukratko ću naznačiti koji su to pojmovi.

Funkcija. Termin »funkcija« najpreciznije se upotrebljava u matematici. Tu on znači proučavanu varijablu u odnosu s jednom ili mnogim drugim varijablama. ($x = f(y)$). Kada se termin upotrebljava u širem smislu, manje je precizan. Tako u biologiji funkcija se odnosi na »vitalne organske procese u onoj mjeri u kojoj oni pridonose održavanju organizma«. U sociologiji se kaže da »svaka socijalna pojava stoji u funkciji vremena, mjesta, ekonomskih uvjeta i tako dalje«, iz čega se vidi da je tu upotreba termina još manje precizna. Osim toga ovdje je termin višeznačan; on može označavati upotrebu, korisnost, cilj, namjeru, motiv, intenciju, konsekvenciju. Tako na primjer za kaznu se može reći da proizlazi iz mnogih motiva i da ispunjava mnogobrojne funkcije. No njena bitna funkcija je jačanje društvene solidarnosti. Istu funkciju ima i ritual međusobnog darivanja. Odavde proizlazi da je bit funk-

cije u njenom učinku, što znači da se neprecizno izražavamo kada kažemo da je funkcija državne uprave da kreira nova radna mjesta, jer se u tom slučaju izraz »funkcija« poistovjećuje s izrazom »namjera«.

Struktura. U funkcionalnoj analizi važno je pitanje u kojoj mjeri znanje strukturalnog konteksta omogućuje istraživaču da anticipira najvjerojatniju alternativu. To znači da je funkcionalna analiza strukturalna. Ona, također, sadrži i elemente komparacije, jer na primjer, kada opisuje karakteristični obrazac za rješenje standardiziranog problema (npr. izbor bračnog druga), ona ukazuje i na glavne alternative koje takav obrazac uključuje (govori o izboru na temelju romantične ljubavi, koji isključuje izbor na osnovi imetka).

Terminom »struktura« se označava suodnošenje dijelova neke cjeline. Ovdje imamo u vidu cjelinu neke zemlje ili države, pa govorimo o njenoj ekonomskoj, političkoj, slojevnoj, ili nekoj drugoj strukturi. Uvijek imamo u vidu unutarnji raspored određenih elemenata ili dijelove, što nije istovjetno s organizacijom, jer su strukture znatno čvršće i stabilnije od organizacija. Tako na primjer, kaže se da su kmetovi bili »u službi« svojih feudalnih gospodara. Taj odnos između feudalaca i kmetova zovemo struktura. Isto tako standardne odnose među **ličnim ulogama** nazivamo strukturama, pri čemu je za funkcionalizam posebno značajna analiza čitavog niza međusobno povezanih uloga, koje vodeći prema zajedničkom cilju, obrazuju **institucije**. Dobar primjer je institucija obrazovanja, gdje svi učesnici utječu na instituciju, a ona utječe na čitavo društvo.

Proučavanje institucije dovodi nas do zaključka da postoje različite razine funkcionalne analize. Prva razina tiče se individualnih uloga i njihovih funkcija, a druga raspravlja o funkciji institucija u društvu. U prvom slučaju riječ je o ulogama, a u drugom o institucijama. Naravno, instituciju zamišljamo kao da je sastavljena od pojedinačnih uloga ili od aktivnosti pojedinaca, no za institucionalnu razinu analize važan je kolektivni učinak svih pojedinačnih akcija. Na »najvišoj« razini nalazi se društvo kao cjelina. Time se približavamo pojmu »**društveni sistem**«, koji je apstraktniji od pojma »cijelo društvo«, pa se zbog toga može primjeniti i na manje društvene jedinice, to jest na pojedine relativno izdvojene društvene sektore (»ekonomski sistem«, »kulturni sistem«).

Svaki društveni sistem pretpostavlja **sredinu** ili **okolinu** u kojoj se nalazi, a odatle nužno se javlja problem **granice sistema**. Antropologe, koji prihvaćaju funkcionalizam, ne brine problem neodređenosti granica društvenog sistema. Ako je društvo na otoku, gdje su lako uočljive granice teritorija, nema većih problema u određivanju granica oko društvenog sistema. No, kako povući granicu oko »kanadskog društva«? Da li to društvo prema sjeveru obuhvaća i Eskime? S kulturološkog gledišta možda bi bilo ispravnije isključiti Eskime a uključiti Sjedinjene Države? Jedno su fizičke granice, a drugo granice društvenog sistema. Da bi se odredilo ovo posljednje, treba uzeti u obzir jezik, običaje, tradiciju vrijednosti, a objašnjenje se svodi na navođenje učinaka socijalne strukture na okolinu u kojoj se ona nalazi, pri čemu potpuno objašnjenje uključuje sve učinke na sve dijelove okoline. Važno je pokazati da učinci ne dolaze od struktura koje su izvan naše analize što je vrlo teško, ako su granice nejasne i ako utječu strani faktori. (Skidmore, 1975.).

Dok struktura označava odnose među dijelovima neke cjeline, **strukturalni pristup** polazi od pretpostavke da se društvena zbilja ne može svesti na psihološke komponente, odakle slijedi da se istraživanje ne može zadovoljiti individualnim motivima, nego mora težiti otkrivanju unutrašnje strukturalne logike, koja može biti suprotna intencijama pojedinaca. To dolazi do izražaja u Marxovoj analizi kapitala, gdje se pokazuje kako pojedini zakoni djeluju neumoljivom logikom i kako pojedinci koji im se suprotstavljaju bivaju zbrisani. Taj pristup je prisutan i u Durkheimovim radovima, a osobito u njegovom istraživanju uzroka samoubojstva, koje polazi od pretpostavke da pojedinci žive pod pritiskom unutrašnje društvene logike, da djeluju u skladu s tom logikom, iako toga nisu svjesni. I Max Weber se dosta bavi neintendiranim i nepredvidivim konsekvencijama ljudske akcije. Svi ovi primjeri pokazuju da funkcionalna analiza pretpostavlja strukturalnu osnovu, koja je obično neprovidna i nejasna za u njoj smještene individualne aktore.

Integracija. Cjelina je integrirana, kada su jedinstveni svi njeni dijelovi, što znači da su oni međusobno dobro usklađeni. U skladu s tim može se reći da je integracija društveni proces koji harmonizira i ujedinjuje raznorodne jedinice u kohezivnu cjelinu. Važna je distinkcija između socijalne integracije i sistemske integracije. Prva se bavi razmatranjem i prevladavanjem sukoba među ljudima, a druga ukazuje na problem konfliktnih odnosa među dijelovima sistema.

Socijalna evolucija. Ideja evolucije, koja dolazi iz prirodnih nauka, dobiva oblik teorije linearnog progresa u razvoju čovječanstva. Ova optimistična ideja postepeno napušta društvenu nauku krajem 19-og i početkom 20-og stoljeća. Ipak, ne može se reći da je potpuno odstranjena iz funkcionalizma. Ona je prećutno sadržana u pretpostavci da društveni sistem teži sve većoj integraciji koja nije moguća bez promjene i razvoja. To drugim riječima znači da ideja funkcionalno integrirane cjeline sugerira neprestano evoluciono prilagođavanje, pri čemu se integracija odnosi na sistem, a ne na ljude koji su »u sistemu«. No, da bi to bilo shvatljivo, uvode su dodatni pojmovi i objašnjenja, koje treba izložiti.

Pojam »**ravnoteža**« (equilibrium) pripada među ključne pojmove funkcionalističke teorije. Pojmovi ravnoteža, socijalna evolucija i socijalna promjena nalaze se u određenom kontinuitetu. Što to znači? To konkretno znači da dok stanovništvo neprestano raste, događaju se neke unutrašnje promjene koje imaju taj učinak da sistem prilagođavaju tim promjenama i rastu. Kuda to vodi, da li je posrijedi socijalna evolucija? To ne mora nužno biti linija linearnog napretka, već može biti prosto lutanje ili ostvarivanje pojedinih alternativa. U svakom slučaju budući da je stalno u pitanju sistemsko suodnošenje mnogobrojnih dijelova, ravnoteža je temeljno stanje kojem se teži.

Što znači iskaz da funkcionalistička teorija ima »**vrijednosnu perspektivu**«? Funkcionalisti na to odgovaraju da vrijednosni sistem strukturira djelatnost učesnika. To drugim riječima znači da prihvaćanje zajedničkog obrasca vrijednosti omogućuje da ljudi imaju uzajamna iščekivanja, a to je osnova koordinirane suradnje. Za osobu koja u tom pogledu dobro funkcionira kažemo da je dobro **socijalizirana**, a to znači da ona zna što se od nje očekuje i

u skladu s tim se ponaša. Usprkos tome što usvajanje vrijednosti ima svoje granice, funkcionalistička društvena teorija počiva na **socijalizaciji** pojedinaca i grupa, pa stoga, uz pojmove integracija, struktura, funkcija, sistem, ravnoteža i ovaj pojam možemo svrstati među ključne pojmove funkcionalizma.

REFERENTNA LITERATURA

- Gouldner A. W., **The Coming Crisis of Western Sociology**, Basic Books, New York 1970.
- Bottomore T., Nisbet R., **A History of Sociological Analysis**, Basic Books, New York, 1978.
- Radcliffe-Brown A. R., **Structure and Function in Primitive Society**, The Free Press, New York 1965.
- Malinowski B., **A Scientific Theory of Culture**, A Galaxy Books, New York 1960.
- Durkheim E., **Le Socialisme**, Alcan, Paris 1928.
- Weber M., Nauka kao poziv u Đurić M., **Sociologija Marxa Webera**, Naprijed, Zagreb 1987.
- Parsons T., **Essays in Sociological Theory**, »Glencoe«, Illinois 1954.
- Durkheim E., **Elementarni oblici društvene svijesti**, Beograd 1982.
- Kingsley Davis — Wilber Moore, Some Principles of Stratification, **American Sociology Review**, vol X 1945 N. 2.
- Tumin, M. W., Some Principles of Stratification: A Critical Analysis, **American Sociological Review**, vol. 18. 1954, N. 4.
- Merton, R. K., **Social Theory and Social Structure**, The Free Press of Glencoe, London 1964.
- Levy M. J., **The Structure of Society**, Princeton University Press, Princeton 1952.
- Selznik Ph., Foundation of the Theory of Organization, in Etzioni Amitai, **A Sociological Reader in Complex Organization**, New York 1969.
- Skidmore W., **Theoretical Rihking in Sociology**, Cambridge University Press 1979.
- Devereux E. C., Parsons's Sociological Theory, in **The Social Theory of Parsons**, edited by Black, Cornell Parson T., **Theoretical Thinking in Sociology**, Cambridge University Press 1979. University Press 1962.
- Kuvačić I., Parsonsova teorija socijalne ravnoteže u knjizi **Marksizam i Funkcionalizam**, Komunist, Beograd 1970.
- Parsons T., **The Social System**, The Free Press Of Glencoe 1963.
- Mills C. W., **The Sociological Imagination**, Grove Press Inc, New York 1959.
- Burstein-Moulton — Liberty, Prestige versus Excellence as Determinants of Role Attractiveness, **American Sociological Review**, N. 2. 1963.
- Schwartz R., Functional Alternatives to Inequality, **ASR**, XX, 4, 1955.
- Kinney-Loomis, Systemic Differences Between Latin American Communities of Family Farms and Large Estates, **AJS**, LXI, March 1956.
- Buck-Jacopson, Social Evolution and Tructural-Functional Analysis An Empirical Test, **ASR**, XXXIII, 3. June 1968.
- Merton R. K., **O teorijskoj sociologiji**, Naklada CDD, Zagreb 1979.

FUNCTIONALISM IN SOCIOLOGY

IVAN KUVAČIĆ

Faculty of Philosophy Zagreb

This article is an abridged version of the first part of paper treating functionalism in sociology.

The term functionalism is conceived as a more or less systematic framework of sociological analysis. The author is trying to give the answer as to why this orientation appeared in the second half of the last century. Emile Durkheim, Radcliff Brown and Bronislaw Malinowski appeared to be the most influential theoreticians who have made the foundations for functionalism.

Contemporary functionalism is seen as a phenomenon which belongs, in the first place, to American sociology. It has been developed along the line of opposition to Marxism. Its main base is in Harvard University. Focusing on the problems of social differentiation and social integration, functionalism has stimulated the polemic about the »functional theory of stratification«, rejecting the idea of equality as a primitive pattern which does not fit in modern society.